

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.9(091)(РФ)

В.І. Ткаченко

СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Стаття присвячена питанням виникнення та розвитку адміністративно-процесуального права в Російській імперії.

Ключові слова: галузь права, юридичний процес, адміністративно-процесуальні відносини, адміністративно-процесуальні норми, адміністративно-процесуальне право, адміністративний процес.

Статья посвящена вопросам возникновения и развития административно-процессуального права в Российской империи.

Ключевые слова: отрасль права, юридический процесс, административно-процессуальные отношения, административно-процессуальные нормы, административно-процессуальное право, административный процесс.

The article devotes the questions of formations and development of the administrative processional law in the Russian empire.

Key words: branch of law, juridical process, administrative processional relations, administrative processional norms, administrative processional law, administrative process.

В основу еволюції людства покладено процес реалізації системи суспільних потреб та інтересів. Чим повніше та своєчасніше вони втілюються в життя, тим досконаліших характеристик набуває загальна оцінка розвитку того чи іншого суспільно-політичного утворення під назвою "держава". Одним з головних правових регуляторів зазначених процесів є адміністративне право - основоположна галузь публічного права [1, 5].

Адміністративне право й його інститути стрімко відновлюються та розвиваються, відбувається їх відмежування на рівень окремих правових

галузей. Саме у такому стані сьогодні знаходиться і вітчизняне адміністративно-процесуальне право.

Вирішенню зазначеної проблеми присвятили дослідження В.Б. Авер'янов, І.Є. Андрієвський, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, К.С. Бельський, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Е.Ф. Демський, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, С.О. Корф, О.Є. Луньов, В.М. Марчук, І.В. Михайлівський, О.І. Остапенко, В.П. Петков, М.М. Розін, О.П. Рябченко, В.О. Рязановський, А.О. Селіванов, В.Д. Сорокін, Ю.М. Стариллов, І.Т. Тарасов, Ю.О. Тихомиров, М.М. Тищенко, О.Ф. Фрицький, Н.Ю. Хананєва та ін.

Ознайомлення з працями вчених, дає підстави стверджувати, що незважаючи на значні досягнення внесені ними у розвиток адміністративно-процесуального права, поза їх увагою, певною мірою, залишилися питання щодо причин його виникнення та розвитку на різних етапах існування суспільства.

Однак, зневага правонаступництвом часто призводить до втрати правової стабільності, що настільки необхідна суспільству, державі та громадянинові. Тому, завданням даної статті є подальше дослідження історичних умов становлення та розвитку адміністративно-процесуальних відносин в Російській імперії у складі якої була і Україна.

Вітчизняне адміністративно-процесуальне право, як похідне адміністративного права, пройшло декілька етапів становлення і функціонування. В його історичному багажі міститься досвід щонайменш двох правових систем – царської Росії та СРСР [1, 15-16]. Як таке воно має більш ніж двовікову традицію.

Однак, як підкреслював М.Д. Сергієвський, наукове дослідження не може обмежуватися тільки вітчизняним правом. У якості необхідного матеріалу повинно залучатися й право інших держав, оскільки цивілізованим народам не судилося замкнене життя, а тому неможна ігнорувати міжнародний вплив, який проникає у всі сфери [2, 2-3] суспільного буття.

Проблема управління публічними ділами виникла на ранніх етапах розвитку цивілізації. Так, наприклад, ще у Древньому Римі, Греції й Єгипті значну увагу приділяли підтриманню громадського порядку та забезпеченню лояльності громадян, благоустрою й утриманню війська, будівлі доріг, каналів і т.п. [3, 9]. Ці факти переконують, що норми публічного права почали формуватися ще із часів Древнього Риму.

Однак, відомий давньоримський юрист Ульпіан у титулі першому "Про правосуддя та право (De iustitia iure)" книги першої "Дигести або Пандекти" пише: "Вивчення права поділяється на дві частини: публічне і приватне (право)". Головним критерієм щодо такого поділу права він обрав поняття інтересу. "Публічне право, – зазначав Ульпіан, – яке (стосується) становища римської держави, приватне, яке (стосується) користі

окремих осіб; існує корисне в суспільному відношенні та корисне в приватному відношенні" [4, 157; 5, 16].

Історія римського процесуального права поділяється на три періоди: у стародавньому (архаїчному) "царському праві" (753 – 367 р.р. до н.е.) існував легісакційний процес, у класичному праві (27 р. до н.е. – 235 р. н.е.) було введено формулярний процес, а посткласичному праві (IV – V ст. н.е.) став функціонувати екстраординарний процес [6, 36; 7, 19].

Доцільно погодитися з думкою істориків про те, що вказані вище дати вельми умовні. В житті римське право поступово переходило із одного стану в інший і в одних своїх частинах воно розвивалося скоріше, а в інших повільніше.

Легісакційний і формулярний процеси розподілялися на дві стадії: провадження *in iure* і провадження *apud iudicem*. Провадження *in iure* мало на меті встановлення правильного способу здійснення процесуальних дій та наявності і дотримання інших передбачених правом вимог. Провадження *apud iudicem* полягало у перевірці суддею або арбітром, який розглядав справу, фактичних показів сторін, а також ухваленні вироку.

Майже всі легісакції були запроваджені однією з правових пам'яток Стародавнього світу – Законом XII таблиць – LEGES DUODECSM TABULARUM – одним з найбільш ранніх джерел римського права, який датується за звичаєм 451-450 роком до н.е. [8, 10; 7, 20].

Основоположними засадами екстраординарного процесу були: орієнтація на задоволення публічних, тобто державних та суспільних інтересів; одностороннє волевиявлення суб'єктів публічних правовідносин; єдиний принцип здійснення всіх процесуальних дій; ієрархічність ступенів процесу; регулювання відносин імперативними нормами; таємниця судового провадження. Отже предметом публічного права були інтереси держави в цілому [9, 157]. А їх охорона здійснювалася за допомогою процесуальних норм.

Як свідчить Є.О. Харитонов, у Стародавньому Римі публічне право включало в себе норми, щодо здійснення адміністративного та кримінального процесу. Наприклад, за допомогою адміністративно-процесуальних норм, здійснювалося регулювання процесу застосування магістратом адміністративних стягнень. У відповідності до публічного закону про межі адміністративного штрафу (*lex Aternia Tarpeja*), штраф, як адміністративне стягнення, накладася на осіб, що вчинили опір розпорядженню магістрата або перешкождали йому при виконанні обов'язків чи зневажали його особисто [9, 162].

Таким чином, уже у стародавньому римському праві можна вести мову про становлення процесуального права у власному розумінні – сукупності правових норм, які регулюють порядок вирішення суперечок. І вже тут можна прослідкувати важливу закономірність. Чим більше розвинене матеріальне право, тим детальніше у законодавстві вимальовується діяльність, що пов'язана із здійсненням правосуддя [8, 9-10]. Однак, як

переконливо зазначав професор А.Х. Гольмстен, римські юристи не знали спеціальної науки юридичного процесу, а слово *processes* ніколи не вживалося римлянами у тому значенні, яке воно має у сучасному праві [10, 123].

Майстерно розроблене у деталях римське право явилось синтезом усієї юридичної творчості античного світу, а потім лягло в якості фундаменту правового розвитку нових народів [11, 212].

Аналіз витоків адміністративного права показує, що родовідна норм цієї галузі глибоко занурюється у правові системи Стародавнього Сходу й античного Заходу (кодекс Хамурапі, публічне право стародавнього Риму). Але їх кількісне зростання й об'єднання в організаційну сукупність, у галузь права співпадає з Новим та Найновішим часом, що визначається ступенем розвитку суспільних відносин.

Суспільні відносини, які склали предмет адміністративного права, також заглиблюються своїми коренями у далеке європейське минуле¹. Процес його розвитку почався більше ніж триста років тому: спочатку у XVIII ст. під назвою "наука поліції", потім у XIX ст. під назвою "наука поліцейського права", а на межі XIX - XX ст. ст. і у перше десятиріччя XX ст. завершилося поступове перетворення в "науку адміністративного права". Його витoki приходяться на Францію часів Ришельє та Людовика XIV, Пруссію Фрідріха II і Росію Петра I та Катерини II [12, 15; 13, 15]. В цих державах видаються перші кодифіковані нормативні акти: Поліцейський кодекс Франції (перша половина XVIII ст.), Устав благочиння в Росії (1782 р.) та ін.

Так, згідно з поліцейським Уставом благочиння, у поліції було обмежене коло повноважень. Нею здійснювалося забезпечення населених пунктів продовольством, піклування про школи, контроль за сплатою податків тощо.

На основі поліцейського законодавства з'явилися перші наукові роботи, а саме французького дослідника Н. Деламара, німецьких вчених Юсті й Зоннефельса, російських - І.М. Платонова, П.С. Гуляєва, М.Ф. Рождественського та ін. Наука про поліцію об'єднувала систему різноманітних знань - політичних, юридичних, економічних, фінансових. Так, наприклад, у роботі М.Ф. Рождественського "Міркування щодо заходів уряду по збереженню життя та здоров'я народу" мова йшла про проблеми якісної їжі, води, житла та ін. [13, 15-16].

---

¹ Вважається, що початок розвитку науки адміністративного права поклала наука про фінанси, економіку та господарство, що виникла в Австрії та Німеччині у XVII ст. і називалася "камералістикою". У той час вона була і поліцейською наукою. Курс камералістики складала адміністративна та економічна дисципліни. (Государственное управление: основы теории и организации / В.А. Козбаненко. - М., 2000. - С. 67; Административное право Украины: Учебник / Под общей ред. С.В. Кивалова. - Х.: - "Одиссей", 2005. - 880с. - С. 14).

Розширення та ускладнення державного управління в умовах функціонування правової держави у другій половині XIX ст. поставили перед вченими-поліцейстами питання про заміну науки поліцейського права наукою адміністративного права.

У цей період з'явилася велика кількість робіт в яких все більше розмежовуються державне право, адміністративне право, державне управління. І у зв'язку із встановленням у більшості держав Європи конституційних форм правління межа XIX - XX ст. стає переломним моментом щодо становлення адміністративного права як самостійної галузі.

Значний вклад у здійснення цієї реформи був зроблений німецькими вченими Р. Модем, Л. Штейном і О. Майером. Так, Л. Штейн у роботі "Вчення про управління" (1867 р.) та О. Майер у роботі "Німецьке адміністративне право" (1895 р.) переконливо доводять, що державне управління у XIX ст. вийшло за межі поліцейської діяльності, а тому поліцейське право повинно уступити місце адміністративному праву. Саме Отто Майер наприкінці XIX сторіччя створив завершену систему загального адміністративно-правового вчення [14, 212].

А французький вчений Г. Бартемі у роботі "Елементарний трактат про адміністративне право" (1901 р.) підводячи підсумок розвитку науки адміністративного права у Франції за останні сто років, наводить її систему, яка складається з трьох частин: у першій аналізуються органи виконавчої влади, у другій – методи і форми їх діяльності, а у третій мова йде про адміністративні суди та процедури по судовим позовам, тобто – про адміністративно-процесуальну діяльність судових інстанцій. Таким чином, є очевидним, що уже на початку XX ст. французький вчений переконливо доводить факт існування в діяльності державної влади окремого виду суспільних відносин, а саме – адміністративно-процесуальних відносин і необхідність вивчення і запровадження в діяльності адміністративних судів - адміністративних процедур тобто адміністративно-процесуальних норм, як першооснови адміністративного процесу.

Під впливом німецької та французької доктрин, але трохи пізніше, формувалася адміністративно-правова наука Російської Імперії.

На початку XIX ст. наука адміністративного права почала формуватися як наука поліцейського права. Серед видатних представників, які були творцями науки поліцейського права були відомі вітчизняні вчені А.Я. Антонович, М.М. Шпілевський, М.Х. Бунге, російські вчені В.В. Іванівський, В.М. Лешков, В.Ф. Дерюжинський, Е.М. Берендтс, І.Є. Андрійвський, І.Т. Тарасов, М.М. Лазаревський та ін. [13, 17; 15, 58].

Однак наприкінці XIX століття із спробою запровадження в Росії конституційної монархії поле суспільних відносин значно розширюється і поліцейське право, як самостійна галузь, було приречене на об'єднання з "правом управління" – поняттям, запровадженим Л. Штейном у Німеччині у другій половині XIX століття. Це право встановлювало принципи управління, правовий статус таких важливих структур виконавчої влади,

як уряд, армія, регламентувало діяльність державних службовців, їх обов'язки та права, а також відповідальність у випадку зловживання владою та порушенням прав громадян [16, 6-44] і порядок розгляду відповідних скарг.

Невдовзі поняття "право управління", зміст якого не охоплював усіх відносин, пов'язаних з діяльністю виконавчої влади, було замінене на більш точне і вдале поняття "адміністративне право". Воно мало риси родового поняття і розповсюджувалося на обидві основні частини адміністративно-правової діяльності: управлінську та поліцейську. Крім цього, зазначене поняття охоплювало ще одну важливу частину адміністративно-правової реальності, а саме: відносини, пов'язані із захистом прав і свобод громадян [12, 16; 1, 17].

Таким чином, були окреслені контурні межі предмета нової галузі права, який складався з двох рівновеликих груп відносин: відносин державного управління та відносин щодо адміністративно-процесуальної регламентації забезпечення прав і свобод громадян під час владно-управлінської діяльності. Така структурна схема побудови предмета адміністративного права повніше охоплювала владно-управлінські відносини, що виникають у демократичному суспільстві, підкреслювала значну вагомість соціального призначення цієї правової галузі в ньому.

Наприкінці XIX століття розпочався розвиток адміністративного права як самостійної правової галузі та юридичної науки Російської Імперії [17, 21].

Перехід до науки адміністративного права виявлявся у відмові вчених-адміністративістів від традицій та методології науки поліцейського права. Так, Е.М. Берендтс у роботі "Досвід системі адміністративного права", (1898 р.) значне місце приділяє методології адміністративно-правової науки. Він визнає її, як суворо юридичну та відкидає методологію, яка базується на "загальній політиці", соціології та загальних міркуваннях [18, 11-12]. На аналогічних методологічних позиціях стояли І.Т. Тарасов, В.В. Іванівський та А.І. Єлістратов.

Значне місце в роботах вчених того періоду займало вчення про виконавчу владу побудову якої вони пропонували здійснювати за принципом поділу влади. В цей час відбувалися процеси кількісного й якісного зростання пов'язаних між собою управлінських норм, які регулювали порядок устрою та діяльності адміністративних органів, створення їхніх актив, відносин громадянина з адміністративною владою.

Перші історичні пам'ятки щодо виникнення науки процесуального права у дореволюційній Росії датуються кінцем XVII - першими трьома чвертями XIX сторіч.

Розуміння процесуального права у цей період пов'язується з правоохоронною (включаючи правовстановлюючу) діяльністю судових органів. На початку це були розробки, які стосувалися окремих галузей процесу-

ального права. Пізніше в науковій літературі виник напрям, який розглядав процес як наукову дисципліну, побудовану на єдиних загальних началах, а інші процеси – цивільний, кримінальний, адміністративний – як підгалузі цієї науки, як другорядні різновидності одного основного виду [8, 9-10].

Ця теорія знайшла відображення і в практичній діяльності державних органів царської Росії. Так, наприклад, у навчальних курсах та учбових посібниках з теорії кримінального і цивільного процесів поряд з матеріальним правом як його складовою частиною включалися процесуальні норми у вигляді особливих частин або глав у матеріальні кодекси. І лише 20 листопада 1864 року Судовими статутами царської Росії було здійснено розподіл матеріальних і процесуальних законів [19, 20].

Наприкінці XIX – початку XX ст. визначаються і наукові думки російських юристів щодо місця процесуальних аналогів у системі правових наук. У цьому зв'язку доцільно відзначити наукові праці видатних вчених того часу В.О. Рязановського "Єдність процесу", І.В. Михайлівського "Судове право, як самостійна юридична наука", І.Я. Фойницького "Курс кримінального судочинства", М.М. Розін "Процес, як юридична наука", С.А. Корфа "Адміністративна юстиція в Росії", І.Є. Андріївського "Поліцейське право", І.Т. Тарасова "Лекції по поліцейському праву" та ін.

Так професор М.М. Розін визначає, що на відміну від науки матеріального права, яке, будучи публічним або приватним, вивчає юридичні відносини в умовах їх нормального виникнення, розвитку та припинення, предметом науки процесуального права є діяльність держави по вирішенню суперечок про право, з встановлення й охорони чинного права [20, 25]. Роль органу, призначеного виключно для вирішення спорів про право, встановлення й охорони права, відіграє суд. Він є єдиним органом, на який держава звичайно покладає назване завдання, незалежно від того, про яке право йде суперечка [20, 26].

А, при відповіді на питання про предмет адміністративно-процесуального регулювання вчені виходили з того, що відносини, які склалися між людьми у сфері державного управління (внутрішнього управління), повинні в обов'язковому порядку бути упорядковані та врегульовані за допомогою правових норм, що є необхідним чинником побудови правової держави. Подібних поглядів дотримувалися М.М. Розін, С.О. Корф, М.М. Шпілевський та ін. Так, наприклад, М.М. Шпілевський, підкреслював, що для захисту суспільства від свавілля адміністративної влади необхідно, щоб адміністративні розпорядження видавалися лише органами, прямо уповноваженими на це законом. Більше того, потрібно, щоб закон точно окреслював предмет, порядок видання і форму адміністративних розпоряджень [21, 81-82].

Значний внесок у розвиток адміністративно-процесуальної теорії в Російській імперії здійснив видатний вчений І.Є. Андріївський [22; 23; 24; 25; 26; 27]. Саме він одним із перших дав визначення адміністративно-

го суду. Вчений пише, що адміністративний суд – це особливий розгляд, який застосовують по справам – суперечкам, які не підпадають під юрисдикцію звичайних судів. Це справи де одною стороною є приватна особа, другою – адміністрація. Далі він вказує, що елементи такого суду в Росії з'явилися в результаті прийняття судових статутів у1864 р. [28, 241-242].

Більш гостро, проблема прав в свобод людини постала після оголошення царською владою Маніфесту 17 жовтня 1905 року. Вона стала найбільш актуальною в працях по адміністративному праву. Значний внесок в інститут захисту прав і свобод людини внесли відомі адміністративісти того часу І.Т. Тарасов, М.М. Коркунов, А.І. Єлістратов та С.О. Корф.

С.О. Корф вбачав гарантію забезпечення суб'єктивних публічних прав громадян від посягань на них адміністрації в адміністративній юстиції – системі спеціальних адміністративних судів, які вирішують адміністративно-правові суперечки між громадянами (організаціями) й органами виконавчої влади [29, 446-449].

І.Т. Тарасова вважають першим російським ученим, який серед науковців Російської імперії підняв проблему адміністративних правопорушень, як суто управлінської категорії, і вніс у її розробку істотний внесок [30, 49; 31, 20; 24, 2-3].

"Практика функціонування адміністративного апарату всіх держав показує, – писав І.Т. Тарасов, – що незалежно від наявності або відсутності явних, прямих, свідомих правопорушень і відхилень від службового порядку, у діяльності будь якої адміністрації завжди можливі такі дії і розпорядження, які істотно порушують законні права й інтереси громадян, не є ні злочинами, ні цивільною неправдою, ні погіршеннями по службі".

У такого роду діях і розпорядженнях адміністрації і полягає сутність так званої адміністративної неправди [32, 158-159]. Для ефективної протидії адміністративній неправді він вважав за необхідне запровадити адміністративну юстицію і утворити систему адміністративних судів. Функціональне призначення адміністративних судів він бачив не у накладенні стягнень і покарань, а винятково у касації або прямому скасуванні неправомірних актів адміністративної влади [24, 364]. Відповідальність за рішенням адміністративного суду І.Т. Тарасов формулює як адміністративну відповідальність, тобто відповідальність за вчинення управлінського (адміністративного) правопорушення і відмежовує її від іншої судової відповідальності [26, 205].

Поняття незаконних дій адміністрації, розгляд яких є компетенцією адміністративних судів, дає відомий адміністративіст і теоретик права дорадянського періоду В.М. Гессен. На його думку такими розпорядженнями є: а) прийняті некомпетентним органом; б) прийняті з питань, які мають регулюватися законами; в) об'єктивовані з порушенням встановленої форми [33, 38,41,53].

Суттєве значення для розуміння трансформації уявлень про сутність вітчизняного адміністративного права у механізмі захисту публічного права мають дослідження А.І. Єлістратова, активна творча діяльність якого припала на 1911 – 1929 роки. А.І. Єлістратов визнавав важливим сам устрій проявів влади (обособлення законодавчих й адміністративних установ, колегіальність, чітке визначення повноважень, сприяння самоврядуванню, адміністративний нагляд та ревізія), принцип "закономірної покори" вимогам влади, скарги на чиновників. Особлива увага приділялася адміністративній юстиції як судовому оскарженню актів управління. Вона слугує для громадян публічно-правовою гарантією та означає підкорення правлячої влади судовому контролю [34, 252-285].

Укріпленню судової влади великого значення надавав реформатор і видатний державний діяч Росії початку XX сторіччя П.А. Століпін. Це відобразилося, насамперед, у роботі очолюваного ним уряду по відновленню системи мирової юстиції. Як відомо, у 1889 році мирові суди були ліквідовані майже на всій території Росії за виключенням Петербургу, Москви та Одеси. Повноваження мирового суду у більшій частині були передані земським начальникам, що стало суттєвим кроком назад, тому, що функції правосуддя передавалися, переважно, адміністративній владі. На думку Століпіна, поновлений мировий суд створить можливість більшому доступу до правосуддя мільйонам громадян. Він заявляв, що "необхідно створити місцевий суд, доступний, дешевий, швидкий та близький населенню... зосередження судової влади в руках мирових суддів, яких населення буде вибирати серед себе і до компетенції яких буде віднесена значна частина справ" щодо захисту прав особи від свавілля адміністративної влади.

В цілому можна констатувати, що в Російській державі, частиною якої була і Україна, наприкінці XIX – початку XX ст. (до 1917 року) складалася стійка тенденція щодо обґрунтування адміністративного права як відносно самостійної галузі, а погляди вчених на зміст процесуального аналога адміністративного права, визначалися тим, що його норми були покликані стати регулятором суспільних відносин, які виникають між адміністративними органами та громадянами, з метою всебічного захисту прав останніх [35, 98] через систему адміністративної юстиції.

Використана література:

1. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: Дис. ... д-ра юрид.наук, К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. - 428 с.
2. Сергієвський Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая. СПб., 1896.
3. Курс административного права и процесса / Ю.А. Тихомиров - М., 1998. - 798 с.

4. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. - М., 1997.
5. В. Селіванов, Н. Діденко. Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні // Право України. № 11. - С. 15 - 20. - С. 16.
6. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс. М., 1997.
7. Скрипителей Е.А. Основы римского права. Конспект лекций. - 4-изд. - М.: ОСЬ-89, 2005. - 208с.
8. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. - М.: Издательство НОРМА, 2003. - 240с.
9. Римське право (Інституції). - (За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С.О. Харитонов). - Х.: "Одіссей", 203. - 288 с.
10. Гольмстен А.Х. Юридические исследования и статьи. СПб., 1894.
11. Хвостов В.М. Система римского права. М., 1996.
12. К вопросу о предмете административного права. К.С. Бельский // Государство и право. - 1997. - № 11. - С. 14-21.
13. Административное право России: курс лекций / К.С. Бельский, [и др.]; под ред. Н.Ю. Хамановой. - М.: ТК Велби, Из-во Проспект, 2008. - 704 с.
14. Стариков Ю.Н. Как развивалась наука административного права в европейских странах // Журнал российского права. - 1999. - № 3/4. - С. 212.
15. Агапов А.Б. Учебник административного права. - М, 1999.
16. Штейн Л. Учение об управлении и право управления. - СПб., 1874.
17. Грищенко І.С. Становлення та розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: Монографія. - К., 2007.
18. Берендтс Э.Н. Опыт системы административного права. Ярославль, 1898.
19. Рязановский В.А. Единство процесса: Учебное пособие. - М.: ОАО "Издательский Дом "Городец", 2005. - 80 с.
20. Розин Н.Н. процесс как юридическая наука // Журнал Министерства юстиции. - 1910. - № 8. - С. 25.
21. Поліцейське та адміністративне право / Упорядники: Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко. - К., 2003.
22. Андреевский И. Полицейское право: Т. 1. Введение. Часть 1: Полиция безопасности. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб: Типография В. В. Пратца, 1874. - 648 с.
23. Андреевский И. Полицейское право: Т. 2. Часть 2: Полиция благосостояния. - 2-е изд., испр. и доп. - СПб: Типография и Литография А. Е. Ландау, 1876. - 728 с.
24. Тарасов И. Т. Краткий очерк науки административного права (конспект лекций): В 2 т. Т. 1: Введение и общая часть. - Ярославль: типо-лит. Г. Фальк, 1888. - 386 с.
25. Тарасов И. Т. Лекция по полицейскому (административному) праву. Т.1: Введение. - М.: тип. Моск. ун-та, 1908. - 253 с.
26. Тарасов И. Т. Лекция по полицейскому (административному) праву. Т. 2: Общая часть. - М.: печатня Снегиревой, 1910. - 266 с.

27. Тарасов И. Т. Лекции по полицейскому (административному) праву. Т. 3: Особенная часть. – М.: тип. Моск. ун-та, 1913. – 668 с.
28. Андреевский И. Е. Административный суд // Русский энциклопедический словарь, издаваемый проф. СПб. ун-та Н. И. Берзиным. В 16 т. Отд. 1. Т. 1. – СПб.: Общественная польза, 1873. – 709 с.
29. Корф С. А. Административная юстиция в России. – Т. 2. – СПб., 1910. – Кн. 3. – 246 с.
30. Хомяков Г. А. Административный суд в Российской Федерации: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14. – М., 2001. – 397 с.
31. Честнов И. Л. Институт административных правонарушений в системе права: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – СПб, 1994. – 159 с.
32. Тарасов И. Т. Организация административной юстиции // Юридический вестник. – 1897. – № 9. – С. 158-159.
33. Гессен В. М. Из лекций по полицейскому праву, читанные в 1901 – 1902 учебном году в Александровской военно-юридической академии. – СПб: типо-лит. – М.: Гинсбурга, 1902. – 354с.
34. А.И. Елистратов. Основные начала административного права. Издание второе. – М., 1917.
35. І.С. Гриценко. Предмет адміністративного права у його історичному розвитку // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 97-104.